

הרב צבי רייזמאן

איש עסקים ומחבר ספרי רץ בצבי (ט' חלקים)
לוס אנג'לס

מיסה ביום תענית

בחודש תמוז תשע"א ביקר כ"ק אדמו"ר ממודז'ץ שליט"א בלוס אנג'לס, וטיסתו חזרה לישראל נקבעה לשעה אחת בצהריים [לפי השעון המקומי] בעיצומו של יום תענית י"ז בתמוז [בגלל הפרשי השעות, המטוס נוחת למחרת, בשעה שתיים אחר הצהריים].

בתקופה זו של השנה, כמעט לכל אורך הטיסה מאיר אור מחוץ למטוס, ואין חשכה מוחלטת המבשרת את צאת הכוכבים וסיומו של הצום. והשאלה שנשאלה, מהו הזמן שמותר להתפלל תפילת ערבית ולאכול.

עוד בטרם עלה האדמו"ר למטוס, בירר את השאלה עם תלמידי חכמים בלוס אנג'לס, ואחד ממורי ההוראה במקום, רבי אלחנן טאובר, הורה למעשה, שכדי לצאת מכל ספק, יש לבקש מהקברניט שיודיע מתי הזמן הקרוב ביותר ללילה במשך הטיסה, שהוא זמן 'בין הערבים', וממילא זמן קצר לאחר מכן, מסתיים הצום ואפשר להתפלל ערבית ולאכול. או להמתין לזמן שהשמש זורחת בחזקה על המטוס במשך שעה ארוכה, והדבר מצביע על תחילת היום שאחרי התענית, ובוודאי מותר לאכול.

בעקבות זאת, למדתי עם בני החבורה את הסוגיא, ושנה לאחר מכן [תשע"ב] בא הדבר לידי מעשה, כאשר יצאתי בטיסה מלוס אנג'לס בצהרי תשעה באב, להשתתף בשמחת בר המצוה של נכדם של אחותי אוה וגיסי חיים פינק, ונדרשתי לדעת מתי מסתיימת התענית ומותר לאכול.

בראשית בירור הסוגיא, יש לעיין בדברי הפוסקים בשאלות שנתחדשו בדורות האחרונים, כאשר התעבורה האווירית נעשתה מצויה לכל, וטיסה מישראל לארצות הברית, וכן להיפך, נעשו לדברים שבכל יום - מה דינם של:

היוצא מישראל ביום תענית בטיסה לאירופה או ארצות הברית, ובעקבות הפרשי השעות, בהיותו במטוס, הסתיים הצום במקום מוצאו [ישראל], אך כשיבוא ליעדו [אירופה או ארה"ב] עדיין לא הסתיים הצום - האם עליו להשלים את התענית עד לסיימה במקום שנחת בו, או שרשאי לסיים את הצום בשעה שבה הסתיים הצום בישראל.

היוצא מארצות הברית או אירופה לישראל ביום תענית, ובעקבות הפרשי השעות, הגיע לישראל עוד בטרם שהסתיים הצום במקום מוצאו, אך בישראל כבר הסתיימה התענית - האם רשאי לאכול כאנשי ארץ ישראל, או שעליו להשלים את התענית עד לזמן סיומה במקום שיצא ממנו.

שנפסק בשו"ע בהלכות תעניות (או"ח סי' תקסב סע' א) "כל תענית שלא שקעה עליו חמה, דהיינו שלא השלימו עד צאת הכוכבים (דהיינו שיראו ג' כוכבים בינונים, או שהלבנה זורחת בכח ומאיר על הארץ) אינו תענית, ואם דעתו לאכול קודם לכן אינו מתפלל עננו". וכתב המשנה ברורה (ס"ק א) "כל תענית, היינו בין הארבע צומות או איזה תענית יחיד".

על פי דברי הגמרא והשו"ע, כתב רבי

סיום הצום נקבע לפי שקיעת החמה במקום שבו נמצא המתענה

א. במסכת תענית (יב, א) "אמר רב חסדא, כל תענית שלא שקעה עליו חמה לאו שמייה תענית". ופירש רש"י: "שלא שקעה עליו חמה, שלא התענה עד אותה שעה". ומבואר, שתענית שלא הושלמה עד שקיעת החמה, אינה נחשבת כתענית. ואין הכוונה לזמן שקיעת החמה אלא לצאת הכוכבים, וכפי

להתענות יותר מצאת הכוכבים של אור לעשירי".

ב. כדבריהם פסק הגר"ע יוסף (חזון עובדיה, מוצאי תשעה באב סעי' א) "מי שטס במטוס מארה"ב לארץ ישראל מיד אחר שסעד סעודה מפסקת בערב תשעה באב, והגיע לארץ ישראל ביום תשעה באב, רשאי להפסיק התענית בצאת הכוכבים שבאופק ארץ ישראל, אע"פ שעוד היום גדול בארה"ב עד כש שעות, ולא עברו כ"ד שעות בתעניתו, שאין לך אלא מקומו ושעתו". הרב עובדיה הביא מספר ראיות לכלל זה "שאיין לך אלא מקומו ושעתו", מהלכות אחרות.

המשך חכמה (פרשת אמור, ויקרא כב, כח) כתב בנדון איסור 'אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד': "אם נשחט אחד בקו השוה, ואחד באופק הסמוך לציר הצפוני - שידוע שהיום נתארך בכמה שעות - ודאי דמחשב על התהוות האיסור, היינו הנשחט ראשון. שאם נשחטה האם בציר הצפוני, שאז הוא עדיין יום, ובקו השוה כבר היה לילה, מותר לשחוט הבן בקו המשוה בלילה, כיון שהאם נשחטה ביום. ובציר הצפוני, אם יש לו עוד בן, מותר לשחוט הבן בלילה. כן מותר לשחוט בקו המשוה בלילה, וברור". ומבואר בדבריו, שאם לדוגמה, שחטו בארה"ב בהמה ביום ראשון בשעה שבע בבוקר, מותר לשחוט את בנה בארץ ישראל ביום ראשון בשעה עשר בלילה [אור ליום שני, לפי שעון ישראל]. ואף שלפי שעון ארה"ב, השעה שלוש אחר הצהריים, אין זה נחשב ששחטו 'אותו ואת בנו ביום אחד', מכיון "שאיין לך אלא מקומו ושעתו", ובשל כך האם נשחטה ביום ראשון [בארה"ב] ובנה ביום שני [בישראל]. וכן פסק בשו"ת חבצלת השרון (ח"א יו"ד סימן מז).

החבצלת השרון (שם) הביא הוכחה נוספת שבכל מקום יש לקבוע את ההלכה לפי "מקומו ושעתו", וז"ל: "ומעשים בכל יום יוכיחו, שאם בא לפנינו אחד שנעשה בר מצוה באותו יום, חשבינו אותו לגדול בתחילת ליל

אליהו זלאטניק, דיין בבד"ץ העדה החרדית בירושלים, בשו"ת פרי אליהו (סימן יז) בנדון הטס מישראל לארצות הברית בתענית י"ז בתמוז: "כיון שבנסיעתו כל היום לא תשקע עליו חמה, כי כל מה שנוסע הלאה לארה"ב יהיה יום, עליו לחכות עד שתשקע עליו חמה שם בארה"ב".

והוסיף: "ולפי זה נראה גם כן להיפך, אם נוסע מארה"ב לארץ ישראל, והוא נסע משם בשעה תשע לשעון של ארה"ב בבוקר, ואז כשיבוא קרוב לארץ ישראל איזה שעות כבר שקעה עליו החמה ויהיה לילה, יהיה מותר להפסיק את תעניתו".

ומבואר בדבריו כי יש ללמוד מהגמרא בתענית והשו"ע, שהקובע היחיד למועד סיום התענית הוא צאת הכוכבים במקום שבו נמצא המתענה, בין לקולא - כשיצא מארה"ב לישראל, התענית מסתיימת בצאת הכוכבים בישראל, אפילו אם לא סיים להשלים "יום" של צום מאז יצא מארה"ב. ובין לחומרא - כשטס מישראל לארה"ב, יצטרך לצום עד לצאת הכוכבים בארה"ב, הגם שיום התענית כבר הסתיים בארץ מוצאו, ואפילו כשהדבר כרוך בתוספות של עוד שעות מעשרים וארבע שעות של תענית.

וכך נקט להלכה באגרות משה (או"ח ח"ג סימן צו) "ובדבר שינויי היום בין המדינות ובנסיעה בעראפלאן [מטוס] מגיע בזמן קצר למדינות הרחוקות, שלפעמים נמצא שהיום ארוך לו ביותר, ולפעמים קצר ביותר. קשה להשיב בזה, כי אין על זה מקורים ממשיים מדברי רבותינו, וצריך לדון בזה רק מסברא. אבל עכ"פ אשיב הנראה לע"ד בסברא, שלענין תענית מתענה בין לקולא בין לחומרא עד צאת הכוכבים שהוא במקום שנמצא אז, ואף שלפעמים הוא רק שעות מועטין. משום שלא נקבע התענית על שעות אלא על יום, שהוא עד צאת הכוכבים. וכן בתענית של תשעה באב אף אם יזדמן שמתחילת תעניתו עד הגמר לא יהיה כ"ד שעות, נמי א"צ

"אמנם מצינו דיום התענית מיקרי דוקא י"ב שעות לפחות. דהרמ"א (או"ח סי' רפח סע' ד) כתב וז"ל, ויש אומרים שאם חלם לו חלום רע בצהרים יתענה עד חצות הלילה, ויתענה למחר תענית לתעניתו על שהתענה בשבת, עכ"ל. אם כן רואים מזה דחשבון תענית הוא י"ב שעות, דאי לאו הכי למה לו להתענות עד חצות הלילה, כיון ששקעה עליו החמה יהיה מותר כבר להבדיל". בדברי הרמ"א מבואר, שכדי להתענות תענית על חלום שנחלם בשבת בצהריים, אין די בתענית עד צאת השבת, אלא יש צורך להתענות עד חצות ליל מוצאי שבת. ומוכח איפוא, כי סיום התענית לא נקבע בשקיעת החמה בלבד, אלא רק לאחר סיום ה"יום", דהיינו עם תום י"ב שעות של תענית [והיינו בתענית שצריך להשלים את היום, כדוגמת צום גדליה, עשרה בטבת וי"ז בתמוז. וכ"ד שעות בתענית שצריך להתענות "מעט לעת", כתשעה באב].

ומוסיף הרב זלאטניק: "וראיה לזה, דהנה יש מקומות בעולם שהשמש מאירה שם כל כ"ד שעות של היום והלילה, הכי נאמר דאצלם אין דין תענית, כיון שאין שם שקיעת החמה. וכן בחורף ששם כל הזמן לילה, הכי נאמר דאין שם דין תענית, כיון שאין שם שמש כלל. ומה נעשה בתענית של יום הכפורים שזה כבר תענית דבר תורה, והתורה ניתנה בשביל כל ישראל בכל מקום שהם נמצאים. אלא ודאי מוכרח לומר, דהתענית תלוי בחשבון של שעות היום. ואם התענה את משך של שעות היום ביום הכפורים של כ"ד שעות ומעט יותר בשביל התוספת, וכן בשאר תעניות את משך של י"ב שעות, אז כבר קיים את המצוה ומותר הוא להפסיק".

ואמנם בדרך כלל, כאשר המתענה נמצא באותו מקום במשך הצום, י"ב או כ"ד שעות התענית מסתיימים עם שקיעת החמה וצאת הכוכבים. אולם כאשר הוא נוסע ממקום שעדיין מתענים [ארה"ב] למקום ששקעה החמה בטרם סיים י"ב או כ"ד שעות התענית

שנכנס שנת י"ד, ואין אנו שואלים אותו אולי נולד במקום שעכשיו עדיין יום". כלומר, ברור לכל בר דעת, שנער יליד ארה"ב שנסע ביום הולדתו השלוש עשרה שלו לישראל, נחשב בר מצוה בישראל ביום זה, ומצטרף למנין ולכל דבר שבקדושה, אפילו בשעות שעדיין לא נהיה בן שלוש עשרה במקום הולדתו בארה"ב, מכיון "שאיין לך אלא מקומו ושעתו".

בשורת מנחת יצחק (ח"ו סימן פד) שבט הלוי (ח"ב סימן צג) ובית אבי (ח"ג סימן קכא) דנו האם אשה שבתוך מנין שבעה הנקיים לטהרתה הגיעה מארה"ב לישראל, מחוייבת להמתין ביום השביעי עד שיהיה לילה בארה"ב, כדי להשלים שבעה נקיים, או שסיום השבעה ימים בישראל הוא הקובע. והכריע הגר"ע יוסף כדבריהם "שאע"פ שאילו היתה במקומה בארה"ב לא היתה יכולה לטבול עד אחר כעבור שש שעות, שכל הזמן הזה יום הוא בארה"ב, מכל מקום יכולה לטבול בתחילת הלילה של אופק ארץ ישראל", מכיון "שאיין לך אלא מקומו ושעתו".

ומתוך כך מסיק הרב עובדיה בנדון הטס מארה"ב לישראל בתענית "שיוכל לאכול כמו כל תושבי ארץ ישראל, כי הוא המקום שנמצא שם. ואין צריך להשלים שעות לתשעה באב, כדי שיהיה תענית מעט לעת", וכפי שמוכרע בשאר דיני התורה [אותו ואת בנו, בר מצוה, הלכות נדה] "שאיין לך אלא מקומו ושעתו".

וכן לאידך גיסא, כתב ברב עובדיה: "שאם היה הדבר להיפך, שנסע במטוס מא"י לארה"ב, יש להחמיר עליו להמתין שם עד לצאת הכוכבים של ארה"ב, כמקומו ושעתו, וכמ"ש באגרות משה הנ"ל".

סיום הצום - לאחר י"ב או כ"ד שעות

ג. ברם בהמשך דבריו הוכיח הרב זלאטניק, שקביעות תענית צריכה להיות בשיעור של י"ב או כ"ד שעות, ולא פחות:

היינו עוד בהייתו בדרך לפני שיגיע לארץ ישראל יתחיל בתענית, או עד שיגיע לארץ ישראל יתחיל להתענות אם אנשי ארץ ישראל".

והשיב הישכיל עבדי: "לפענ"ד עליהם להתנהג כפי שפסק מרן (שו"ע סי' תצו ס"ג) וז"ל, בני ארץ ישראל שבאו לחו"ל אסורים לעשות מלאכה ביו"ט שני בשוב וכו'. וכל זמן שלא הגיע לשוב, אפילו אין דעתו לחזור, מותר, לפי שעדיין לא הוקבע להיות כמותן. ועי' במשנה ברורה (שם ס"ק י') שכתב, לאפוקי אם יצא מן הישוב ובא לו למדבר אינו צריך להתנהג כחומרי אותה מדינה, ע"ש. והוא הדבר בנדון דידן, כל עוד שהוא נמצא במדבר ואינו בשוב ארץ ישראל, לא חל עליו חיוב התענית של ארץ ישראל, והרי הוא כאילו נמצא עוד בחו"ל שעדיין לא חל עליו חיוב תענית. ורק כשיגיע לארץ ישראל תיכף חל עליו החיוב, ואז יתחיל להתענות. אלא מכיון שהוא חייב להתענות מעת לעת, לכן עליו להשלים תעניתו בשיעור של כ"ד שעות שלא לפרוש מן הציבור של כל העולם, שכולם מתענים מעת לעת כ"ד שעות. שהרי גם יום עשירי יש לנהוג בו מעט אבלות שלא לאכול בשר ולא לשנות יין לכל הפחות עד חצות היום, וא"כ גם יום עשירי מועיל לו להשלמת תעניתו".

למדנו מדברי הפרי אליהו וישכיל עבדי שני חידושי דינים להלכה:

[א] בהיות במטוס - דינו כמי שיצא ממקומו ונמצא במדבר, שעדיין אינו מחוייב לנהוג כדיני המקום אליו הוא שואף להגיע, כל עוד לא הגיע למחוז חפצו. ולכן כשטס מישראל לארה"ב, בעודו במטוס רשאי לאכול כשסיים להתענות י"ב או כ"ד שעות, היות וטרם חלו עליו "חומרי המקום" שאליו יגיע.

[ב] בהגיעו לישראל - מחוייב להשלים את "יום" התענית, כ"חומרי המקום" שהגיע אליו, ולכן בתשעה באב שצמים כ"ד שעות, יצטרך לצום עד מלאת כ"ד שעות לתעניתו,

[ישראל], עליו להשלים את י"ב או כ"ד שעות התענית.

אמנם לאורך גיסא, כאשר טס מישראל לארה"ב, והסתיימו י"ב או כ"ד שעות התענית בעודו במטוס, יהיה רשאי להפסיק את תעניתו, למרות שבבואו לארה"ב יהיה עדיין צום. ואכן לאור הנ"ל נקט הרב זלאטניק: "בנדרן דידן שהתחיל להתענות בא"י, ולפי הזמן של א"י אם יעבור סכום השעות שבא"י כבר שקעה החמה, אם כן כבר התענה את החשבון של יום תענית, אף שבמקום שבא שם חסר עדין איזה שעות, יהיה מותר להפסיק את תעניתו ולאכול".

אולם למעשה לכאורה הדבר בלתי אפשרי, היות ונפסק בשו"ע (או"ח סי' תקעד סע' ב) "ההולך ממקום שאין מתענים למקום שמתענים, יתענה עמהם אפילו דעתו לחזור". ואם כן "תיכף שהגיע לשם חל עליו דין החומרי המקום שהלך לשם, ויש עליו להשלים שם [בארה"ב] עד שתשקע החמה שם".

ולכן להלכה ולמעשה פסק הפרי אליהו: "הוריתי לו שיפסיק את תעניתו בזמן שבארץ ישראל כבר שקעה החמה, ועודנו באוירון, טרם שירד שם [בארה"ב], ואז עדיין נראה דלא חל עליו חומרי המקום שבא שם. אבל אם ירד שם במקום שמתענים עדיין, יחול עליו חומרי המקום, ואז יצטרך להשלים אתם התענית עד שתשקע החמה שם" [וצירף לכך שהשאלה היתה בצום י"ז נדחה, שיש יותר מקום להקל לפטור חלושים מתענית].

ד. כשיטה זו פסק למעשה בשו"ת ישכיל עבדי (או"ח סימן לח) כמענה לשאלה האם הנוסע מארה"ב לישראל בערב תשעה באב צריך להתחיל ולהתענות מבעוד יום כדי להשלים כ"ד שעות תענית בהגיעו לישראל: "בנוסע בח' באב לארץ ישראל וכשיגיע לשם כבר עבר שש שעות מהתענית, ונשאלה השאלה איך צריך להתנהג בענין התענית, אם צריך להתחיל להתענות כמו ארץ ישראל,

שבעניינים אלו, לא קבלנו דבר ברור. וכד' צימות שתלוי ברצו, מקילים לתפוס תמיד לקולא, ויכול לצום כפי מקום שיצא, או כפי שיעור הצום במקום שבא, ומיהו צריך לצום שיעור יומו וכמ"ש. אבל כתשעה באב שהצום הוא חיוב דרבנן, יש להחמיר לגמור כפי המקום שנמצא".

ובדבריו מבואר, שבתשעה באב יש לנקוט לחומרא בין בטיסה מארה"ב לישראל, שצריך להשלים כ"ד שעות תענית, גם לאחר צאת הכוכבים בישראל. ובין בטיסה מישראל לארה"ב, שצריך להשלים תעניתו בצאת הכוכבים בארה"ב, למרות שמתענה יותר משלושים שעות, כי עליו לנהוג כ"חומרי המקום" שהגיע אליו. אך בשאר תעניות רשאי להקל ולהפסיק תעניתו בהשלימו כ"ד שעות, במועד יציאת התענית בישראל, עוד בטרם סיומה בארה"ב.

צאת הכוכבים קובע את סיום הצום לקולא ולא לחומרא

ו. הגר"ש ואזנר (שבט הלוי ח"ז סימן עו) נקט דרך ממוצעת, ולדעתו אף שמעיקר הדין סיום התענית אמנם נקבע בצאת הכוכבים, כדברי הגמרא בתענית, ולפי זה הטס מארץ ישראל לארה"ב היה צריך להחמיר ולסיים תעניתו רק בצאת הכוכבים בארה"ב [ולצום כשבע שעות לאחר שהסתיים הצום בישראל], מכל מקום למעשה יש להקל לסיים את התענית במועד שהסתיימה בישראל, כדין חולה המצטער הפטור מתענית: "פשוט יותר דוודאי תענית גמור לא נקרא רק עד השקיעה, מכל מקום אי אפשר להטיל חיוב זה בכל כך שעות יותר, ופטורים מלהתענות בהמשך אלו השעות, כמו שהחולים פטורים. ונפקא מינה דלא הותר להם לאכול אכילה רגילה אלא הצריך".

הרב ואזנר חזר על הוראתו בתשובה נוספת (ח"ח סימן רסא) וכתב שחומרא להתענות עד צאת הכוכבים בארה"ב היא

זמן רב לאחר יציאת הצום בצאת הכוכבים בישראל.

סיום הצום לאחר י"ב או כ"ד שעות אך יש להבדיל בין תשעה באב ושאר תעניות

ה. גם לדעת ידידי הגר"מ שטרנבוך (תשובות והנהגות ח"ה סימן קסג) סיום הצום אינו נקבע בצאת הכוכבים אלא בסיום שיעור "יום" שלם: "נראה לע"ד שצריך לצום שיעור יום שלם. ועל כן צריך להתחיל שם [ארה"ב] את התענית, כפי השעה כאן [ישראל]. ויהיה לו צום שלם כפי הנהוג בארץ ישראל ויוצא בזה ידי חובה. ואם לא התחיל באמריקה כפי הזמן שבארץ ישראל, עליו לגמור בארץ ישראל כפי הזמן הנהוג באמריקה". ומוסיף: "ולע"ד גם לענין תשעה באב, שאם נוסע מאמריקה לאירופה, אינו יכול לגמור הצום בזמן שנגמר במקום שנמצא, רק צריך לצום כ"ד שעות. ועל כן יתחיל לצום באמריקה כפי הזמן באירופה, או שיגמור הצום באירופה כפי הזמן באמריקה".

אולם במקרה הפוך, כשטס מישראל לארה"ב, והשאלה היא האם עליו לצום יותר מי"ב או כ"ד שעות, כתב התשובות והנהגות שיש לחלק בין תשעה באב לשאר תעניות: "ולאידך גיסא, אם נוסע מארץ ישראל בשש בבוקר, ומגיע לאמריקה בתשע בבוקר. ובגמור הצום בארץ ישראל, עדיין נמשך שם הצום זמן רב. נראה שבשאר צומות דקילי [דהיינו צום גדליה, עשרה בטבת וי"ז בתמוז], שיסודו תלוי ברצו, ורק עכשיו קיבלו עליהם כל ישראל לצום [דהיינו שהצום אינו בתורת חיוב אלא מנהג ש"רצו" וקיבלו לנהוג בתענית], תופס תמיד לקולא, ויכול לצום כפי שיעור צום התענית במקום שיצא, או כפי המקום שהגיע ויוצא בכך. ומיהו בתשעה באב שחמור, שהוא חיוב דרבנן, אין להקל, ויש להחמיר שדינו כמקום שנמצא שם. ויש למנוע מלאכול, אם במקום שבא עדיין תשעה באב".

וכתב בכיאוור הדברים: "והענין הוא,

נחשב אדם זה כחולה שהותר לו לאכול לצורך בעת התענית, ורשאי להצטרף למנין ולקריאת התורה בתפילת מנחה בארה"ב, ששם עדיין תענית, כמפורש במשנ"ב (סי' תקסו ס"ק יד) "שבתענית צבור של ד' צומות, כיון דמדברי קבלה הם, אפילו אין שם מתענים רק שבעה והשאר אינם מתענים דאנסי שהם חולים, יכולים לקבוע ברכת עננו ולקרות ויחל".

אולם לענ"ד יתכן ומי שהגיע לארה"ב לאחר שכבר התענה כ"ד שעות, וכעת אוכל כדין חולה, נחשב כאדם שמתענה לענין צירופו למנין לקבוע את אמירת עננו ככרכה בפני עצמה בשמונה עשרה ולקרוא בפרשת ויחל.

וזאת על פי חידושו של המנחת חינוך (מצוה שא אות ז) שקביעות כל ד' התעניות אינן תלויות בתאריך של יום מיוחד, אלא בחודשים שבהם אירעו הפורענויות: "ארבע צימות הללו מדברי קבלה אין נקבע להם יום מיוחד, עשרה בטבת, או תשעה באב וכדומה. רק הדברי קבלה הוא על אלו החדשים - דבטבת ותמוז ואב ותשרי מחוייבים להתענות בהם יום אחד. אבל לא נתיחד יום מיוחד, רק איזה יום שרוצה יוכל להתענות רק באלו החדשים. וראיה לדבר דבפסוק (זכריה ח, יט) אינו מבואר איזה יום כלל, רק צום הרביעי וצום החמישי וצום העשירי, דהיינו החדשים אבל לא באיזה יום".

ולפי המנחת חינוך נראה שאדם זה שהגיע לארה"ב מישראל לאחר שכבר התענה י"ב או כ"ד שעות כדת וכדין, הרי צם באחד הימים מאותם החודשים שצריך להתענות בהם, ושפיר נחשב כ"מתענה", למרות שבהגיעו לארה"ב כבר אינו מתענה כדין חולה. וממילא כאשר מחפשים בבית הכנסת שבעה מתענים לצורך אמירת עננו ככרכה בפני עצמה בשמונה עשרה וקריאת פרשת ויחל, יש להחשיבו כמתענה לענין זה.

*

בגדר "גזירה שאין הציבור יכולים לעמוד בה", כדבריו: "הנה ודאי יסוד גדול כל תענית שלא שקעה עליה חמה אינו תענית, כמבואר בתענית דף י"ב, ובשו"ע או"ח סי' תקס"ב. אבל כתבתי במקום אחר, דנהי דמצד זה היינו צריכים לחייב להתענות עד צאת הכוכבים במקום שהוא עכשיו שם, אבל לאידך כיון שתענית סתם שחייבו אינו ארוך כל כך, ושיערו דסתם תענית במקום שהוא שם, הוא גזרה שרוב הציבור יכולים לעמוד. משא"כ להאריך התענית בעוד שבע או עשר שעות ולפעמים יותר, מביא חולשה על האדם שהוא כבר בגדר פטור מן התענית. על כן לענ"ד דמותר לו להפסיק תעניתו בדרך כהאי גוונא בזמן המשוער שיצא מארץ ישראל, שבמקום שיצא משם הוא כבר צאת הכוכבים, ותפילת תענית בלאו הכי יכול להתפלל, עיין או"ח שם".

מבואר איפוא, כי בטיסה מארה"ב לארץ ישראל, היום מסתיים בצאת הכוכבים בישראל, ואף שלא צם י"ב או כ"ד שעות. וכשטס מישראל לארה"ב אף שמעיקר הדין היה צריך להמתין עד צאת הכוכבים בארה"ב, רשאי להפסיק את תעניתו בזמן המשוער של יציאת היום בישראל [ודינו כחולה, שמותר לאכול רק בדברים הנצרכים ולא אכילה רגילה, עד לסיום היום בצאת הכוכבים בארה"ב].

סיים תעניתו והגיע למקום שבו עדיין תענית - האם מצטרף לתפילה וקריאת התורה בתענית

ז. בסיום דבריו הנ"ל, כתב הרב ואזנר: "ותפילת תענית בלאו הכי יכול להתפלל, עיין או"ח שם".

וכוונתו לחדש, שמאחר ומי שטס מישראל לארה"ב רשאי להפסיק את תעניתו לאחר י"ב או כ"ד שעות [לפי מועד יציאת התענית בישראל], עוד בטרם צאת הכוכבים בארה"ב,

מועד סיום התענית במטוס

ח. והנה לעיל [אותיות ג-ד] נתבאר בדברי הפרי אליהו והישכיל עבדי, שבזמן הימצאותו של המתענה במטוס בדרכו מ"ארה"ב דינו כמי שיצא ממקומו ונמצא במדבר, שעדיין אינו מחוייב לנהוג כ"חומרי" המקום אליו הוא מתעתד להגיע, כל עוד לא הגיע למחוז חפצו. ולכן רשאי לאכול שבעודו במטוס כשסיים להתענות י"ב או כ"ד שעות, היות וטרם חלו עליו "חומרי המקום" שאליו יגיע.

ועל פי דבריו הורה בספר נטעי גבריאל (בין המיצרים פרק ד סע' ה) "הנוסע ב"ז בתמוז מארץ ישראל לארה"ב וכשיגיע לארה"ב עוד היום גדול, צריך להמתין עד צאת הכוכבים במקום שנמצא שם. ויש אומרים שיותר להפסיק התענית כשכבר לילה בארץ ישראל", וסיים: "ויותר מבורר ההיתר כשמפסיק התענית בעודו במטוס", וצייץ את המקור להוראה זו בדברי הפרי אליהו, שבמטוס עדיין לא חלו על המתענה "חומרי" המקום שיגיע אליו.

וסברא זו מפורשת גם בדברי התשובות והנהגות [בתוך דבריו המובאים לעיל אות ה] לאחר שפסק להחמיר בתשעה באב ולחייב את הטס מ"ארה"ב להשלים תעניתו בצאת הכוכבים בארה"ב [למרות שמתענה יותר משלושים שעות], כי עליו לנהוג כ"חומרי המקום" שהגיע אליו, כתב: "אבל מי שנמצא עדיין באויר בזמן שמסתיים הצום בארץ ישראל, וקשה לו הצום ביותר, יכול לסמוך לאכול כפי הזמן שיצא, וכשיגיע ימשיך לאכול בצנעא. שיש יסוד לומר שאויר אינו נקבע למקום, ועל כן כל זמן כשהוא באויר דינו כמקום שיצא. וכיון שגמר באויר את צום תשעה באב, אינו חוזר ומתחייב כשיגיע בתשעה באב. כיון שכבר קיים צום תשעה באב, אינו חוזר ומתחייב כשיגיע בתשעה באב. כיון שכבר קיים צום תשעה באב, מיהו כשיכול ראוי להחמיר שדינו כפי המקום שעובר אליו".

וכן כתב בשו"ת שיח נחום (סימן לז) בנדון דידן: "בתאריך י"ז בתמוז השנה אני צריך לטוס מישראל לארה"ב בשעות אחר הצהריים. אם לוקחים בחשבון את מצב השמש, הרי שרק לאחר כתשע שעות טיסה תשקע השמש ליושבים במטוס. האם אני צריך להמשיך לצום את כל הזמן הנוסף, או שאני יכול להפסיק את הצום כמו המקום שממנו יצאתי, הוי אומר לאחר כשתי שעות טיסה בלבד. ונדון דידן נלפע"ד שהוא מקביל לדין שפסק הרמב"ם, ההולך ממקום שעושין מלאכה למקום שאין עושין לא יעשה בישוב מפני המחלוקת אבל עושה הוא במדבר. וכל זמן שהוא במטוס דינו כאילו הוא במדבר, ודינו לפי המקום שיצא משם".

ומפורש בדברי התשובות והנהגות והשיח נחום, כי בטיסה מישראל לארה"ב, כל זמן שלא הגיע לארה"ב, נוהג כמנהג המקום שיצא משם [כי הימצאותו במטוס נחשבת כאילו נמצא "במדבר", ולא במקום ישוב כלשהו שהגיע אליו]. ולכן התענית מסתיימת במטוס כאשר הסתיימה במקום שיצא ממנו, כמסקנת השיח נחום: "על כל פנים לענייננו אין ספק שיש לסמוך על סברא זו, ואינו חייב להאריך תעניתו שאינה אלא מדרבנן מעבר לזמן שבישראל, הואיל ובמקום שיצא משם כבר נגמר הצום גם בעבור הנמצא באותו שעה במטוס נגמר הצום, ויפסיק את הצום לפי שעון ישראל".

ובדברי התשובות והנהגות התחדש ביותר, שגם לאחר שנחת המטוס על אדמת ארה"ב ויצא ממנו אל "חומרי המקום" שהגיע אליו, אינו מתחייב בשנית בתענית, כדבריו: "וכיון שגמר באויר את צום תשעה באב, אינו חוזר ומתחייב כשיגיע בתשעה באב. כיון שכבר קיים צום תשעה באב". והדברים מוטעמים ביותר לפי דברי המנחת חינוך [לעיל אות ז] שקביעות כל ד' התעניות אינן תלויות בתאריך של יום מיוחד, אלא בחודשים שבהם אירעו הפורענויות. ולכן לאחר שכבר התענה י"ב או

כ"ד שעות כדת וכדין, וצם באחד הימים מאותם החודשים שצריך להתענות בהם, פשיטא שאינו שב ומתחייב לצום, מכיון שכבר מילא את חיובו.

*

לסיכום, בדיני הטס ממקום למקום בתענית עלו בדינינו ד' שיטות, כיצד ינהג כשהגיע למקום חפצו:

*

אך כשנמצא במטוס - ועדיין לא הגיע למחוז חפצו, נתבאר בדברי הפרי אליהו, תשובות והנהגות ושיח נחום, כי התענית מסתיימת כמנהג המקום שיצא משם, היות והימצאותו במטוס נחשבת כאילו נמצא "במדבר", ולא במקום ישוב כלשהו שהגיע אליו. ולפי זה פסקו שבטיסה מישראל לארה"ב מסתיימת התענית לפי שעון ישראל.

ועל פי זה נראה כי הוא הדין הטיסה מארה"ב לישראל ביום תענית, כל זמן שנמצא במטוס התענית מסתיימת כמנהג המקום שיצא משם, ולכן רשאי לסיים את התענית לפי שעת סיומה בארה"ב, ואפילו אם במקום נמצא המטוס לא שקעה השמש.

ואף שעל פי הוראת הרב טאובר, יש צורך להמתין עד שיבורר בוודאות שהמטוס נמצא במקום שבו עבר יום התענית [או על ידי ידיעה מהקברניט מתי הזמן הקרוב ביותר ללילה במשך הטיסה, שהוא זמן 'בין הערבים', וממילא זמן קצר לאחר מכן, מסתיים הצום. או להמתין לזמן שהשמש זורחת בחזקה על המטוס במשך שעה ארוכה, והדבר מצביע על תחילת היום שאחרי התענית], לפי המבואר בדברי פוסקים אין צורך בכך, ורשאי לסיים תעניתו לפי שעת סיומה בארה"ב, ואפילו אם במקום נמצא המטוס לא שקעה השמש.

ומכל מקום, נראה כי להתפלל תפילת ערבית במטוס, אכן אינו רשאי, עד להימצאות המטוס בזמן הקרוב ביותר ללילה.

[א] האגרות משה וחזון עובדיה - לעולם יש לקבוע את סיום התענית בצאת הכוכבים במקום שבו נמצא המתענה, בין לקולא - כשיצא מארה"ב לישראל, התענית מסתיימת בצאת הכוכבים בישראל, אפילו אם התענה י"ב שעות ולא כל היום. ובין לחומרא - כשטס מישראל לארה"ב, יצטרך לצום עד לצאת הכוכבים בארה"ב, הגם שיום התענית כבר הסתיים בארץ מוצאו, ואפילו כשהדבר כרוך בתוספות של עוד שעות מעשרים וארבע שעות של תענית.

[ב] הפרי אליהו וישכיל עבדי - צריך לצום בשיעור "יום", והיינו כ"ד שעות בתשעה באב וי"ב שעות בשאר התעניות, ולכן כשנוסע ממקום שעדיין מתענים [ארה"ב] למקום ששקעה החמה בטרם סיים י"ב או כ"ד שעות התענית [ישראל], עליו להשלים את י"ב או כ"ד שעות התענית.

[ג] שבט הלוי - מעיקר הדין סיום התענית נקבע בצאת הכוכבים, ולפיכך הטס מארה"ב לישראל מסיים תעניתו ביציאת הכוכבים בישראל [אף שלא צם י"ב או כ"ד שעות]. אולם כשטס מישראל לארה"ב אין להחמיר עליו שיסיים תעניתו רק בצאת הכוכבים בארה"ב [ולצום כשבע שעות לאחר שהסתיים הצום בישראל], כדין חולה המצטער הפטור מתענית.

[ד] תשובות והנהגות - סיום הצום אינו נקבע בצאת הכוכבים אלא בסיום שיעור "יום" שלם, ולכן כאשר טס מארה"ב לישראל